FRIEDRICH WALLISCH DHE SHQIPËRIA: NJË VËSHTRIM MBI JETËN, VEPRËN DHE TRASHËGIMINË E NJË NJOHËSI TË SHQIPTARËVE DHE BALLKANIT

Hamsi BEHLULI

Abstract

Die drei folgende Werke Friedrich Wallischs dokumentieren unterschiedliche Phasen der deutschsprachigen Wahrnehmung Albaniens und des Balkans im frühen 20. Jahrhundert. Sie verbinden politische Beobachtungen, Reiseeindrücke und gesellschaftliche Reflexionen mit Vorstellungen über Geschichte, Mentalität und kulturelle Eigenart der Region. Während Wallisch 1914 vor allem das politisch instabile und sich neu konstituierende Albanien sowie die Herrschaft Wilhelms zu Wied thematisiert, erweitert er 1928 seinen Blick auf den Balkan als historischen und kulturellen Raum. Dabei entsteht ein ambivalentes Bild zwischen Anerkennung der Eigenständigkeit und Faszination für die albanische Lebenswelt einerseits sowie zeittypischen europäischen Vorstellungen vom „Balkan“ und „Albanien“ andererseits. Die Werke zeigen somit, wie Wallisch Albanien zwischen Tradition und Moderne, Eigenständigkeit und europäischer Orientierung verortet. Zugleich bieten sie ein aufschlussreiches Material für die Untersuchung von Fremdbildern, Stereotypen und Formen albanischer Selbstinterpretation im deutschsprachigen Reisediskurs.

Schlüsselwörter: Wahrnehmung Albaniens, Balkan, literarische kulturelle und politische Beobachtungen, Reiseeindrücke und gesellschaftliche Reflexionen

Abstrakt

Tri veprat e mëposhtme të Friedrich Wallisch-it dokumentojnë faza të ndryshme të perceptimit gjermanofon të Shqipërisë dhe të Ballkanit në fillim të shekullit XX. Ato ndërthurin vëzhgime politike, përshtypje udhëtimi dhe reflektime shoqërore me përfytyrime mbi historinë, mentalitetin dhe veçantinë kulturore të këtij rajoni. Ndërsa në vitin 1914 Wallisch trajton kryesisht Shqipërinë politikisht të paqëndrueshme dhe në procesin e konsolidimit të saj, si dhe sundimin e Wilhelm zu Wied-it, në vitin 1928 ai e zgjeron perspektivën e tij duke e trajtuar Ballkanin si një hapësirë historike dhe kulturore. Në këtë kontekst krijohet një imazh ambivalent, i karakterizuar nga njohja e mëvetësisë dhe nga fascinimi ndaj jetës shqiptare, nga njëra anë, si dhe nga përfytyrimet evropiane të kohës për „Ballkanin“ dhe „Shqipërinë“, nga ana tjetër. Veprat tregojnë kështu se si Wallisch e pozicionon Shqipërinë ndërmjet traditës dhe modernitetit, mëvetësisë dhe orientimit evropian. Njëkohësisht, ato paraqesin një material të rëndësishëm për studimin e imazheve të tjetrit, stereotipeve dhe formave të vetëinterpretimit shqiptar në diskursin gjermanofon të udhëpërshkrimeve.

Fjalë kyçe: Perceptimi i Shqipërisë, Ballkani, vëzhgime letrare, kulturore dhe politike, përshtypje udhëtimi dhe reflektime shoqërore.

Abstract

The following three works by Friedrich Wallisch document different phases in the German-language perception of Albania and the Balkans in the early twentieth century. They combine political observations, travel impressions, and social reflections with ideas about the history, mentality, and cultural particularity of the region. While in 1914 Wallisch focuses primarily on politically unstable Albania and its emerging state structures, as well as on the rule of Wilhelm of Wied, in 1928 he broadens his perspective by examining the Balkans as a historical and cultural space. In this context, an ambivalent image emerges, characterized on the one hand by recognition of Albania’s distinctiveness and a fascination with Albanian life, and on the other by contemporary European perceptions of the “Balkans” and “Albania.” The works thus demonstrate how Wallisch situates Albania between tradition and modernity, independence and European orientation. At the same time, they provide valuable material for examining images 463ft he Other, stereotypes, and forms of Albanian self-interpretation within German-language travel discourse.

Keywords: Perception of Albania, the Balkans, literary, cultural and political observations, travel impressions and social reflections.

……
Friedrich Wallisch (1890 -1969) ishte djali i Wilhelm Wallisch-it, kryemjek në Shkollën e Lartë Ushtarake Reale në Mährisch-Weißkirchen ose Hranice në çekinë e sotme. Gjatë Luftës së Parë Botërore Friedrich Wallisch shërbeu në marinë dhe ishte i vendosur në Shqipëri. Pikërisht këtu lindi romani i tij i parë, „Shqiponja e Skënderbeut“ (1914). Pas luftës filloi studimet për mjekësi në Universitetin e Vjenës, të cilat i përfundoi në vitin 1922 me marrjen e titullit Doktor i Mjekësisë (Dr. med.). Megjithatë, interesi i vërtetë i Wallisch-it ishte letërsia. Ai botoi një numër të madh romanesh, novelash, biografish, librash udhëtimesh dhe pjesësh teatrale. Në vitin 1920 fitoi vendin e parë në konkursin letrar të Deutscher Werkbund. Krahas kësaj, ai shkruante rregullisht artikuj për rubrikën kulturore (feuilleton) të gazetës „Neues Wiener Journal“, si edhe për „Neue Freie Presse“, „Wiener Zeitung“ dhe botime të tjera. Gjithashtu mbante ligjërata në radio dhe në institutin e arsimit popullor „Wiener Urania“. Me kalimin e kohës, Ballkani dhe popujt e tij zunë një vend gjithnjë e më të rëndësishëm në veprat e tij. Në vitin 1923 ai themeloi Shtëpinë Botuese Evropiane (Europäischer Verlag), e cila pati një ekzistencë të shkurtër dhe kishte edhe një degë në Berlin. Ndër veprat e botuara prej saj ishte edhe libri i Alexander Roda Roda-s, „Die schöne Hedy Herz“ („Hedy Herz e bukur“). Në vitin 1954 shkrimtari themeloi „Shoqatën Mbrojtëse të Shkrimtarëve Austriakë“ (Schutzverband der österreichischen Schriftsteller), të cilës i shërbeu si president.
…….
Në historinë e marrëdhënieve kulturore ndërmjet Austrisë dhe Shqipërisë, emri i autorit Friedrich Wallisch-it zë një vend të veçantë. Shkrimtar, publicist, botues dhe udhëtar i pasionuar, F. Wallisch i përkiste brezit të autorëve evropianë që, në fillim të shekullit XX, e panë Ballkanin jo vetëm si një hapësirë gjeografike në kufijtë e Evropës, por si një rajon me një histori, kulturë dhe identitet të veçantë. Përmes veprave të tij mbi Shqipërinë dhe Evropën Juglindore, ai u bë një ndër njohësit më të rëndësishëm gjermanishtfolës të realitetit shqiptarn Ballkan në periudhën ndërmjet dy luftërave botërore. Interesi i Wallisch-it për Shqipërinëdhe shqipëtarët u formësua në një periudhë historike vendimtare. Në vitin 1914, vetëm pak kohë pas shpalljes së pavarësisë shqiptare më 1912, ai vizitoi vendin në një moment të jashtëzakonshëm tranzicioni politik, kur shteti i ri shqiptar përpiqej të krijonte institucionet e veta nën drejtimin e Princit Wilhelm zu Wied. Përvoja e drejtpërdrejtë e kësaj periudhe u bë baza e veprës së tij të parë të rëndësishme, *Der Adler des Skanderbeg* (*Shqiponja e Skënderbeut*, 1914), një dëshmi letrare dhe dokumentare mbi Shqipërinë e fillimit të shekullit XX. Gjatë dekadave pasuese, Wallisch e thelloi njohjen e tij me hapësirën shqiptare dhe ballkanike përmes udhëtimeve të shumta, kontakteve personale dhe vëzhgimeve të drejtpërdrejta. Ai vizitoi disa herë Shqipërinë, Malin e Zi, Jugosllavinë (edhe viset shqiptare) dhe Greqinë, duke krijuar një korpus shkrimesh ku ndërthuren përshkrimi i udhëtimit, analiza kulturore, vëzhgimet etnografike dhe reflektimet historike. Në vitin 1929 themeloi Shoqatën Austriako-Shqiptare, duke kontribuar në forcimin e lidhjeve kulturore ndërmjet dy vendeve. Tre veprat kryesore të tij mbi Shqipërinë – *Der Adler des Skanderbeg* (1914), *Der Atem des Balkans* (*Fryma e Ballkanit*, 1928) dhe *Neuland Albanien* (*Shqipëria e Re*, 1931) – përbëjnë atë që mund të quhet **Trilogjia Shqiptare e Friedrich Wallisch-it**. Këto vepra nuk janë vetëm përshkrime udhëtimi, por edhe dëshmi të një epoke historike në të cilën Shqipëria kalonte nga një shoqëri e trashëguar nga periudha osmane drejt përpjekjeve për krijimin e një shteti modern evropian.

„Shqiponja e Skënderbeut: Letra shqiptare të pranverës së vitit 1914“

Vepra e parë e Friedrich Wallisch-it **„Shqiponja e Skënderbeut: Letra shqiptare të pranverës së vitit 1914“** [1] u shkrua gjatë qëndrimit të tij në Shqipëri në pranverën e vitit 1914 dhe për këtë arsye mbart karakterin e një dëshmie të drejtpërdrejtë të një dëshmitari okular. Wallisch paraqet lindjen e shtetit shqiptar dhe tensionet politike të vitit 1914 përmes perspektivës së një dëshmitari të afërt. Ajo vendoset në një periudhë të rëndësishme historike ndryshimesh: vetëm dy vjet më parë Shqipëria kishte shpallur pavarësinë nga Perandoria Osmane, ndërsa në të njëjtën kohë Princ Wilhelm zu Wied përpiqej të ndërtonte një shtet modern shqiptar. Wallisch e përjeton nga afër këtë eksperiment politik dhe paraqet një vend që ndodhet midis strukturave tradicionale fisnore të trashëguara nga e kaluara dhe pritshmërive të fuqive të mëdha evropiane. Nga pikëpamja letrare, vepra është ndërtuar në formën e një romani në letra (epistolar) (*Briefroman*). Letrat individuale ndërthurin përvojat personale të autorit me vëzhgime politike dhe reflektime historiko-kulturore. Në qendër nuk qëndron një zhvillim klasik i subjektit letrar, por përvoja e drejtpërdrejtë e udhëtarit dhe perceptimi i tij mbi një shoqëri në transformim. Wallisch përshkruan me gjallëri qytete si Durrësi dhe Tirana, trevat malore të Shqipërisë së Veriut dhe deri ne Kosovë, si dhe takimet me prijës fisnorë, oficerë dhe banorë të thjeshtë. Përshkrimi i tij karakterizohet nga një atmosferë e dendur dhe konkrete, e cila e afron lexuesin drejtpërdrejt me realitetin shqiptar të asaj kohe. Në planin tematik, vepra ndërtohet mbi përplasjen midis traditës dhe modernitetit. Autori përshkruan ndikimin e shoqërisë fisnore, kodin e nderit, mikpritjen dhe institucionin e Besës, por njëkohësisht trajton edhe intrigat politike, pasigurinë e shtetit të ri dhe interesat konkurruese të Austro-Hungarisë, Italisë dhe Serbisë në hapësirën shqiptare. Që në këtë vepër të hershme shfaqet qartë qëndrimi themelor i Wallisch-it: Shqipëria paraqitet si një vend me identitet të veçantë kulturor dhe me potencial të madh zhvillimi, ndërsa vështirësitë e saj shpjegohen më shumë nga rrethanat gjeopolitike dhe ndërhyrjet e fuqive të mëdha sesa nga karakteristikat e vetë popullsisë shqiptare. Vlera letrare e veprës nuk qëndron aq në një kompozicion të ndërlikuar artistik, sa në autenticitetin e saj dhe në fuqinë dokumentare të përshkrimeve. Vepra , *Shqiponja e Skënderbeut* , konsiderohet një ndër dëshmitë më të hershme gjermanishtfolëse mbi Shqipërinë e pavarur dhe për këtë arsye ruan edhe sot një vlerë të konsiderueshme si burim historik. Megjithatë, në të njëjtën kohë, vepra përmban elemente romantizuese dhe ekzotizuese, tipike për letërsinë e udhëtimeve të fillimit të shekullit XX, ku përshkrimet e sakta të realitetit shpesh ndërthuren me perceptime idealizuese mbi popujt dhe kulturat e huaja.

„Fryma e Ballkanit“

Katërmbëdhjetë vjet më vonë, me veprën „Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen“ (Fryma e Ballkanit)[2]. Mbi jetën dhe vdekjen e njeriut të Ballkanit), Friedrich Wallisch botoi veprën e tij më të domethënëse nga pikëpamja letrare. Ndërsa në librin e parë ai kishte përshkruar një ngjarje konkrete historike, në këtë vepër vëmendja e tij zhvendoset drejt bazave kulturore dhe antropologjike të gjithë hapësirës ballkanike. Shqipëria vazhdon të mbetet në qendër të interesimit të tij, por tashmë vendoset brenda një kuadri më të gjerë historik dhe kulturor të Evropës Juglindore. Vepra nuk ndjek strukturën tradicionale të një përshkrimi kronologjik udhëtimi. Në vend të kësaj, Wallisch ndërton një varg reflektimesh eseistike, ku ndërthuren historia, etnografia, kujtimet personale dhe vëzhgimet filozofike. Peizazhet, qytetet dhe takimet me njerëzit shërbejnë si pikënisje për analiza më të thella mbi mentalitetin, fenë,

[1] Wallisch, Friedrich: „Der Adler des Skanderbeg: albanische Briefe aus dem Frühjahr 1914“ Wien [u.a.]: Dr.- u. Verl.-Aktienges. [u.a.] 1914

[2] Wallisch, Friedrich: „Der Atem des Balkans Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen“ Verlag Dieterich`sche Verlagsbuchhandlung, Mainz 1928.

traditat dhe proceset e ndryshimit shoqëror. Në qendër të veprës qëndrojnë koncepte themelore si nderi, mikpritja, gjakmarrja, rendi fisnor dhe toleranca fetare. Një vend të veçantë zë përshkrimi i Kanunit si një sistem moral dhe juridik i fiseve malësore të Shqipërisë së Veriut. Wallisch nuk e interpreton atë thjesht si një shenjë të prapambetjes shoqërore, por si shprehje të një ndjenje të veçantë juridike dhe të një rendi normativ të pavarur, i cili kishte arritur të mbijetonte përgjatë shekujve. Nga pikëpamja stilistike, kjo vepër përfaqëson kulmin e krijimtarisë së Wallisch-it. Gjuha e tij është e pasur me figura letrare, ritmike dhe shpesh poetike. Përshkrimet e natyrës dhe të peizazhit kalojnë natyrshëm në reflektime kulturofilozofike, ndërsa analizat historike ndërthuren me kujtime personale dhe përjetime udhëtimi. Për këtë arsye, vepra "Fryma e Ballkanit" nuk është thjesht një libër udhëtimi në kuptimin klasik, por një përpjekje për të krijuar një histori kulturore letrare të Ballkanit. Megjithatë, vepra pasqyron edhe kufijtë e mendimit të kohës së saj. Wallisch shpesh priret ta paraqesë "njeriun e Ballkanit" si një tip kulturor të veçantë dhe t'i idealizojë në mënyrë romantike format tradicionale të jetesës. Studimet bashkëkohore e shohin këtë aspekt si një tipar karakteristik të letërsisë gjermanishtfolëse të udhëtimeve në periudhën ndërmjet dy luftërave botërore, ku vëzhgimi i hollësishëm i realitetit bashkëjeton me përgjithësime dhe stereotipe kulturore. Megjithatë, për shkak të pasurisë së saj etnografike, vepar "Fryma e Ballkanit" mbetet një burim i rëndësishëm për studimin e mënyrës se si Evropa Juglindore perceptohej në fillim të shekullit XX. Vepra ka vlerë jo vetëm si dëshmi letrare, por edhe si dokument kulturor që pasqyron marrëdhënien komplekse midis vëzhgimit shkencor, përvojës personale dhe imagjinatës evropiane mbi Ballkanin.

„Shqipëria e Re"

Me veprën „Neuland Albanien" (Shqipëria e Re)[3] të vitit 1931, përfundon angazhimi i gjatë i Friedrich Wallisch-it me temën shqiptare. Ky libër ndryshon dukshëm nga dy veprat e mëparshme të tij. Përderisa vepra „ Shqiponja e Skënderbeut" (1914) përshkruan fillimet dramatike të shtetit shqiptar dhe periudhën e pasigurisë pas shpalljes së pavarësisë, vepra" Fryma e Ballkanit" (Der Atem des Balkans, 1928) shqyrton bazat kulturore dhe shoqërore të botës ballkanike, kurse vepra „Shqipëria e Re" përqendrohet në gjendjen bashkëkohore të vendit nën sundimin e Mbretit Zog I. Qëllimi i Wallisch-it është t'u paraqesë lexuesve gjermanishtfolës imazhin e një shteti modern, në zhvillim të shpejtë dhe në kërkim të konsolidimit institucional. Në qendër të vëmendjes tashmë qëndrojnë administrata shtetërore, ekonomia, infrastruktura rrugore, bujqësia, arsimi dhe zhvillimi urban. Veçanërisht Tirana paraqitet si simbol i një >Shqipërie të re<, e cila gradualisht po shkëputet nga strukturat tradicionale fisnore dhe synon afrimin me Evropën moderne. Ndryshe nga veprat e mëparshme, në këtë libër elementi letrar tërhiqet disi në plan të dytë. Stili bëhet më i përmbajtur, më faktografik dhe më afër reportazhit gazetaresk. Wallisch ndërthur përshtypjet personale të udhëtimit me të dhëna statistikore, vëzhgime ekonomike dhe biseda me nëpunës shtetërorë, politikanë dhe qytetarë të zakonshëm. Fotografitë e shumta të realizuara prej vetë autorit i japin veprës një karakter të fortë dokumentar dhe e shndërrojnë atë në një burim të rëndësishëm të historisë pamore të Shqipërisë në prag të pushtimit italian të vitit 1939. Në aspektin politik, Wallisch shfaq një qëndrim dukshëm pozitiv ndaj politikës modernizuese të Mbretit Zog I. Ai vlerëson ndërtimin e institucioneve shtetërore, zhvillimin e infrastrukturës dhe përpjekjet për krijimin e një administrate moderne, ndërsa aspektet autoritare të regjimit trajtohen vetëm në mënyrë të kufizuar. Pikërisht kjo perspektivë kryesisht pozitive e bën veprën sot një burim historik në vetvete, pasi ajo dokumenton shpresat dhe pritshmëritë që një pjesë e opinionit evropian të kohës lidhte me shtetin e ri shqiptar. Në tërësinë e saj, Trilogjia Shqiptare e

[3] Wallisch, Friedrich: „Neuland Albanien". Mit 45 Abbildungen nach Aufnahmen des Verfassers im Text und auf 16 Kunstdrucktafeln und mit einer Karte. Verlag: Franckh'sche Verlagshandlung Stuttgart 1931.

Friedrich Wallisch-it dokumenton një zhvillim të rëndësishëm si të autorit, ashtu edhe të objektit të tij të studimit. Njëkohësisht ndryshon edhe metoda letrare e Wallisch-it. Nga një dëshmitar okular me qasje gazetareske, ai shndërrohet fillimisht në një eseist me orientim kulturfilozofik dhe më pas në një studiues të vendit me qasje më faktografike dhe analitike. Megjithatë, një ide themelore mbetet e pandryshuar gjatë gjithë veprës së tij: Wallisch nuk e konsideron Shqipërinë si një hapësirë periferike të Evropës, por si një rajon kulturor më vete, në pikëtakimin midis Orientit dhe Perëndimit, historia dhe strukturat shoqërore të të cilit mund të kuptohen vetëm nëpërmjet kushteve të tyre historike.

Nga këndvështrimi i sotëm, të tri veprat (Trilogjia shqiptere e Friedrch Wallisch) përfaqësojnë njëkohësisht dëshmi letrare dhe burime historike. Ato ofrojnë një pamje jashtëzakonisht të pasur të Shqipërisë në periudhën midis shpalljes së pavarësisë më 1912 dhe konsolidimit të Mbretërisë shqiptare nën Zogun I. Edhe pse përshkrimet e Wallisch-it nuk janë të lira nga idealizimet romantike dhe vlerësimet politike të kohës, ato mbeten ndër dëshmitë më të rëndësishme gjermanishtfolëse të udhëtimeve dhe të kulturës shqiptare në periudhën ndërmjet dy luftërave botërore. Për këtë arsye, ato ruajnë edhe sot një vlerë të lartë shkencore si burime për studimin e historisë, kulturës dhe perceptimit evropian të Shqipërisë në shekullin XX. Rëndësia e Wallisch-it qëndron jo vetëm në informacionin që përcjell, por edhe në mënyrën se si ai e koncepton Shqipërinë si pjesë të pandarë të hapësirës evropiane. Në shkrimet e tij, Shqipëria nuk paraqitet si një periferí ekzotike, por si një kulturë me rrënjë historike dhe me një rol të veçantë në ndërveprimin ndërmjet Lindjes dhe Perëndimit. Megjithatë, si çdo autor i kohës së tij, Wallisch nuk është i lirë nga idealizimet romantike dhe nga disa përfytyrime tipike të letërsisë evropiane mbi Ballkanin. Për këtë arsye, veprat e tij kërkojnë një lexim kritik, ku vlera dokumentare të kombinohet me analizën e kontekstit historik dhe kulturor të krijimit të tyre.

Sot, shkrimet dhe fotografitë e Friedrich Wallisch-it përbëjnë burime të rëndësishme për studimin e Shqipërisë së fillimit dhe gjysmës së parë të shekullit XX. Ato dëshmojnë jo vetëm transformimet politike dhe shoqërore të vendit, por edhe mënyrën se si Shqipëria perceptohej nga një pjesë e opinionit intelektual evropian të periudhës ndërmjet dy luftërave botërore. Për këtë arsye, Wallisch mbetet një figurë me interes të veçantë për historinë e marrëdhënieve austro-shqiptare, për studimet ballkanike dhe për historinë e letërsisë së udhëtimeve.

References

[1] Brenner, Peter J. (Hg.) (1989): Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

[2] Wallisch, Friedrich: *Der Adler des Skanderbeg. Albanische Briefe aus dem Frühjahr 1914.* Wien/Leipzig: Druck- und Verlags-Aktiengesellschaft/Klemm.

[3] Wallisch, Friedrich: *Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen.* 1928Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

[4] Wallisch, Friedrich: *Neuland Albanien.* 1931Stuttgart: Franckh'sche Verlagshandlung.